

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA

M.Ə.SABİR VƏ KLASSİK İRS

5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

B A K I – 2015

Dissertasiya ADPU-nun Folklor və qədim ədəbiyyat (indiki Dünya ədəbiyyatı) kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Tərhan Cabbar oğlu Novruzov
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Rəsmi opponentlər:

Alxan Bayram oğlu Məmmədov
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Tərhan Aslan oğlu Quliyev
filologiya üzrə elmlər doktoru ,
professor

Aparıcı təşkilat: AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun “Türkdilli əlyazmaların tədqiqi” və “Şəxsi arxivlərin tədqiqi” şöbələri

Müdafiə “ 28 ___ ” _12___ 2015-ci il tarixdə saat “ ___ ”- da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdindəki D 01.131 – Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı, H.Cavid prospekti 115, Azərbaycan MEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron Akt zalı (IV mərtəbə).

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “ ___ ” _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi filologiya üzrə elmlər doktoru,professor:

İmamverdi Yavər oğlu Həmidov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Mirzə Ələkbər Sabir çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin zirvələrindən biridir. O, öz yaradıcılığı ilə ədəbiyyatda yeni çıxır açan novator şairlərdəndir. Çox keçmədi ki, şairin yaradıcılığını davam etdirən, onun üslubunda yazmağa başlayan şairlər yetişdilər. Sabirin inqilabi satira poeziya məktəbi “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində formalaşsa da, çox keçmədən digər mətbuat orqanlarını və ədəbiyyatın realist sahəsini əhatə etdi. Sabir molla-nəsrəddinçilərin ön sıralarında dayandı. O, XX əsr Azərbaycan şeirində elə bir şeir məktəbi yaratmışdır ki, bu məktəbi köhnə məktəbin yeni davamı və ya inkişafı kimi qiymətləndirmək hələ tam söz demək deyildir. Sabir Azərbaycan şeirində tamamilə yeni bir məktəbin-inqilabi satira məktəbinin əsasını qoydu. Yüz illər boyu nizamilərə, nəsimilərə, füzulilərə təqlidən yazılan, lakin bir çox halda epiqonçulardan irəli getməyən, köhnəlmiş, ictimai zəminəsini, tərəvətini itirmiş qəzəl ədəbiyyatına qarşı Sabirin yeni məzmunlu, realist satirik şeiri parlaq bir qılinc kimi kəsərli oldu. O, Azərbaycan ədəbiyyatında realizmin inkişafında misilsiz xidmət göstərərək hələ öz sağlığında nəinki Azərbaycanda, həm də Yaxın Şərqdə bir sıra ölkələrin ədəbi hərəkatına qüvvətli təsir göstərmişdir. “Mirzə Ələkbər Sabirin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı 1 iyun 2010-cu il tarixli sərəncamda göstərilirdiyi kimi, Mirzə Ələkbər Sabir çoxəsrlik poeziyamızın parlaq ənənələrini layiqincə yaşatmaqla bərabər, ədəbiyyatımızı keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksəldərək onu ictimai məfkurə baxımından daha da zənginləşdirən söz ustası kimi geniş şöhrət tapmışdır. O, əsrlərdən bəri davam edən nəzirəçilik ənənəsinə də bir yenilik gətirmişdir. Professor Cəfər Xəndan doğru olaraq yazır: “Sabirin nəzirələrini şərti olaraq tərs mənada nəzirə-parodiya adlandırsaq, həm onların orijinallığı, həm də əsas xüsusiyyətləri haqqında daha aydın təsəvvür əldə edə bilərik. Əsli yunanca “parodiya” kəlməsindən alınan bu sözün hərfi mənası tərsinə nəğmə deməkdir. Ədəbiyyat tarixindən bu sözdən istifadə edənlər öz zərbələrini sevmədikləri janra qarşı çevirmiş, məsələn fəxriyyə Sabirin də qəzəl janrının, bədii təsvir vasitələrinə qarşı yazdığı parodiyası vardır. Lakin Sabir öz parodiyalarında da heç kəsə bənzəmək istəməmişdir”.¹

Sabir klassik poeziyanın ən populyar, ən işlək janrlarından olan qəzəli

¹ Xəndan C. Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1962, s. 319

də satiraya tabe etdi. Bu, şairin kəşfi, Azərbaycan poeziyasının isə ən uğurlu novatorluğundan biridir. Deməli, Sabirin novatorluğu zəminsiz, yaddaşsız deyildir. Bu novatorluq klassik irsin zəngin xəzinəsindən qidalanır, çoxəsrlik ədəbi təcrübəyə söykənirdi. Bir sözlə, Sabir şeiri köhnə yaradıcılıq vərdişlərinə yeni müasir nəfəs və yaradıcılıq üslubu gətirdi. A.Səhhətin yazdığı kimi, o, "...köhnə şeirlə yeni şeir arasında bir əsrlik uçurum yaratdı". Həmin uçurumun miqyası və dərinliyi o qədər böyük oldu ki, Sabirin gətirdiyi bu novatorluqdan sonra köhnə qəzəl ədəbiyyatının ənənələrindən istifadə tərzini getdikcə arxa plana keçdi. Poeziya gül, bülbül tərifini unudub xalqın dərdlərini, problemlərini qələmə almağa, işıqlandırmağa başladı. Görkəmli tənqidçilərdən olan Əli Nazim məhz bunları nəzərdə tutub yazırdı: "Sabirin ən böyük xidmətlərindən biri də xalqın özünü özünə tanıtməsi idi. Sabir yaradıcılığı Azərbaycan xalqı həyatının ensiklopediyasıdır".¹

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dövrün tələbi ilə yeni üsluba ehtiyac duyulurdu. Çünki, birinci rus inqilabı ilə əlaqədar bütün ölkədə, o cümlədən, Azərbaycanda başlanan kütləvi xalq hərəkatı, azadlıq uğrunda mübarizə, istibdada, istismara qarşı xalqın kin və qəzəbinin açıq-açığına ifadəsi imkanı bütün açıq fikirli ziyalılar üçün əsaslı bir stimul oldu. Sabir də bu əlverişli tarixi-ictimai şəraitdən istifadə edərək özünün yeni yaradıcılıq üslubu olan inqilabi satira ilə geniş fəaliyyət meydanına çıxdı. Həmin satira, yuxarıda göstərdiyimiz kimi, həm dövrün tələbi ilə üzə çıxırdı, həm də zəngin ədəbi ənənələrə yaradıcı şəkildə söykənməklə yaranırdı.

Bu gün də ədəbi ənənələr müxtəlif forma və üslublarda davam etməkdədir. Ona görə M.Ə.Sabir və klassik irs probleminin dərinədən araşdırılması Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının qarşısında duran həlli vacib məsələlərdəndir. Bu, həm də ədəbiyyatşünaslığın artıq müstəqil bir sahəsinə çevrilən sabirşünaslığın daha da inkişaf etdirilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Mövzunun aktuallığını qarşıda duran həmin məsələlərin yerinə yetirilməsi zərurəti şərtləndirir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, M.Ə.Sabir və klassik irs məsələsi şairin hələ sağlığında ikən və vəfatından dərhal sonra onun müasirləri tərəfindən nəzərə çatdırılmışdır. Sonrakı dövrlərdə A.Səhhət, S.Hüseyn, S.Mümtaz və b. bu məsələ ilə bağlı nisbətən konkret fikirlər söyləmişlər. 1940-1960-cı illərdə isə şairin həyatı və yaradıcılığının

¹ Nazim Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1979, s. 362-363

ayrı-ayrı sahələrinə həsr edilmiş məqalə və monoqrafiyalarda Sabir və klassik irs məsələsinin ayrı-ayrı yaradıcılıq sahələrinə dair maraqlı elmi fikirlər irəli sürülmüşdür. A.Səhhət, C.Xəndan və Ə.Mirəhmədovun ayrı-ayrılıqda çap etdirdikləri “Sabir” monoqrafiyaları, Ə.Şərif, Ə.Cəfər, Mir Cəlal, Ə.Dəmirçizadə, M.Quluzadə, K.Mirbağirov, M.Məmmədov, T.Hacıyev, N.Paşayeva, A.Bayramoğlu və başqalarının elmi məqalələrində Sabir və S.Ə.Şirvani, Sabir və Füzuli, Sabir və M.F.Axundzadə, Sabir və Şərq ədəbiyyatı və başqa məsələlərə dair xeyli qiymətli elmi fikirlər söylənilmişdir.¹

Burada Sabirin nəzirələri, təhzil, parodiya və bənzətmələri, ayrı-ayrı klassiklərə şəxsi münasibəti və s. haqda maraqlı faktlardan söhbət açılmışdır. Ancaq Sabir və klassik irs problemi geniş və sistemli elmi araşdırma obyektinə çevrilməmişdir.

¹ Bax: Səhhət A. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider nəşr., 2005; Xəndan C. Sabir. Bakı: EA Az F nəşr., 1940; Mirəhmədov Ə. Sabir. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşr., 1958; Şərif Ə. Sabirin nəzirələri // Azərbaycan jurnalı, 1962, № 5, s. 89-96; Cəfər Ə. Sabirin yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr // M.Ə.Sabir haqqında tədqiqlər (Toplayıb, tərtib edib çapa hazırlayan, redaktoru və ön sözün müəllifi Alxan Bayramoğlu (Məmmədov). Bakı: “CBS” nəşr., 2012, s.130-208; Yenə onun. Sabir şeirinin vəznini // Sabir (məqalələr məcmuəsi). Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşr., 1962, s.123-156; Yenə onun. Sabir şeirində kiçik şəkillər // Azərbaycan jurnalı, 1962, № 5, s.66-79; Yenə onun. Sabir şeirində iri şəkillər // Azərbaycan jurnalı, 1964, № 1, s.141-156; Cəlal M. Sabir yaradıcılığında bədii sənətkarlıq // Azərbaycan jurnalı, 1961, № 12, s.154-165; Yenə onun. M.Ə.Sabirin realizmi haqqında // S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universiteti. Elmi Əsərlər. İctimai elmlər seriyası, Bakı, 1962, № 2, s. 3-19; Yenə onun. Sabir şeiri haqqında // Sabir (məqalələr məcmuəsi). Bakı, 1982, s. 69-92; Yenə onun. Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917). Bakı: Ziya-Nurlan, 2004; Dəmirçizadə Ə. Sabirin satira texnikası // Sabir (məqalələr məcmuəsi). Bakı, 1962, s. 54-68; Mirbağirov K. Sabir və Seyid Əzim Şirvani // Azərbaycan jurnalı, 1962, № 5, s.83-88; Quluzadə M. Sabir və Füzuli // Sabir (məqalələr məcmuəsi). Bakı, 1962, s. 157-172; Məmmədov M. Sabir və mətbuat. Bakı: Elm, 1974; Hacıyev T. Sabir: qaynaqlar, sələflər. Bakı: Yazıçı, 1980; Novruzov T. M.Ə.Sabir irsinin tədqiqi və təbliği. Bakı: Yazıçı, 1981; Yenə onun. Sabir ədəbi məktəbi. Bakı: Yazıçı, 1992; Yenə onun. Sabirşünaslıq Azərbaycanda və xaricdə. Bakı, 2012; Paşayeva N. Sabir novatorluğu. Bakı: Mütərcim, 1997; Bayramoğlu A. Mirzə Ələkbər Sabir (qısa tərcümeyi-hal). Bakı: Nurlan, 2001; Yenə onun. Mirzə Ələkbər Sabir. Həyatı və əsərləri. Bakı: Qismət nəşr., 2003; Yenə onun. “Bənzərəm bir qocaman dağa ki...”, Bakı: Elm, 2010 və s.

Dissertasiyanın obyektı. Dissertasiyanın obyektı M.Ə.Sabirin klassik Şərq poeziyasından bəhrələnməsinin bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin öyrənilməsindən ibarətdir. Bu da tədqiqatın predmetini müəyyən edir.

Dissertasiyanın predmeti. Mövcud dissertasiya M.Ə.Sabir və klassik irs probleminə həsr edilmişdir. Ona görə də onun predmetini ilk növbədə şairin “Hophopnamə”si təşkil edir. Klassik Şərq poeziyasının zəngin ədəbi xəzinəsi, o cümlədən, Ə.Xaqani, N.Gəncəvi, S.Şirazi, M.F.Axundzadə, Ə.Cənnəti, A.Cövdət, N.Kamal və başqa sənətkarların ədəbi irsi tədqiqatın predmetinə daxildir. Tədqiqatın materialına klassik ədəbiyyata və Sabir irsinə həsr edilən elmi əsərlər, o cümlədən, məqalə, dissertasiya və monoqrafiyalar da daxildir.

Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsasını milli ədəbiyyatşünaslığın və dünya humanitar elmi fikrinin əldə etdiyi çoxillik təcrübə və müqayisəli təhlil metodu təşkil edir. Sabirşünaslığın əldə etdiyi uğurlar Sabir və klassik irslə bağlı söylənən elmi mülahizələr də tədqiqatın elmi-nəzəri bazasını və problemə yanaşma metodologiyasını müəyyənləşdirməyə kömək edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. M.Ə.Sabirin klassik irsdən bəhrələnməsinin forma və üsullarını müəyyənləşdirmək, onun öz sələflərinin yaradıcılığında hansı cəhətləri sənətkarlıq baxımından qiymətləndirməsi və dövrə uyğun olaraq inkişaf etdirməsi məsələlərini aydınlaşdırmaq, şairin poeziyasının novatorluğunun təmin edilməsində onun öz fitri istedadı ilə yanaşı klassik ədəbiyyatın roluna aydınlıq gətirmək və s. tədqiqatın əsas məqsədidir. Bunun üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirilmişdir:

- M.Ə.Sabir irsini, onun ideya-estetik özəlliklərini öyrənmək;
- Şairin klassik irslə tanışlığının imkanlarını və üsullarına nəzər salmaq;
- M.Ə.Sabirin klassik sələflərinin yaradıcılıqlarını və Şərq poeziyasının yaradıcılıq xüsusiyyətlərini, mövzu və ideya-estetik istiqamətlərini dərinlən öyrənmək;
- M.Ə.Sabirin poeziyasının novator keyfiyyətlərini şərtləndirən cəhətləri və bu sahədə onun klassik poeziya ilə yaradıcılıq əlaqələrinin yerini müəyyənləşdirmək;
- Bunun üçün M.Ə.Sabir və klassik irs məsələsinə dair söylənən elmi-nəzəri fikirləri, ümumən, həmin problemin tədqiqi tarixini öyrənmək;
- Klassik poeziyaya, onun yaradıcılıq xüsusiyyətlərinin ideya-estetik imkanlarının yeni ruhda inkişaf etdirilməsində M.Ə.Sabirin roluna aydınlıq gətirmək;

– Bu istiqamətdə şairin yaradıcılıq axtarışlarının uğurlu nəticələrini konkret poetik nümunələrin təhlili vasitəsi ilə üzə çıxarmaq;

– M.Ə.Sabir poeziyasının təsiri ilə ədəbi məktəb yaranmasında onun klassik irsə yeni yanaşma tərzinin roluna aydınlıq gətirmək;

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Təqdim edilən bu dissertasiya M.Ə.Sabir və klassik irs probleminə həsr edilmiş ilk sistemli elmi tədqiqat işidir. Şairin irsinin tədqiqi və təbliği ümumi şəkildə öyrənilmiş və bu barədə qiymətli elmi tədqiqat əsərləri nəşr edilmişdir. Ancaq həmin tədqiqatlarda onun klassik irslə əlaqəsi məsələsi ayrıca öyrənilməmişdir. Bu dissertasiyada isə Sabirin klassik irslə yaradıcılıq əlaqələrinə dair söylənməmiş fikir və mülahizələr xronoloji ardıcılıqla və sistemli şəkildə ilk dəfə ayrıca nəzərdən keçirilərək elmi-nəzəri cəhətdən ümumiləşdirmələr aparılmışdır. Sabir və klassik irs probleminin öyrənilməsinin elmi-nəzəri mənzərəsinə aydınlıq gətirilmişdir.

M.Ə.Sabirin klassik irs və ədəbi ənənələrlə tanışlığının tarixi və bu tanışlığın nəticəsi olaraq meydana çıxan poetik nümunələr haqqında xeyli məlumat verilmişdir. Ancaq həmin əsərlərdə şairin həmin poetik nümunələrə, yəni öz sələflərinin yaradıcılıq irslərinə yanaşmasının incəliklərinə və novator keyfiyyətlərinə dair bir qədər öləri fikirlər söylənməklə kifayətlənilmişdir. Bu dissertasiyada ilk dəfə olaraq Sabirin klassik irslə ilkin əlaqələrindən tutmuş sonrakı mərhələlərdə də yaradıcı yanaşmanın xarakterik xüsusiyyətlərinə sistemli elmi münasibət bildirilmişdir.

Tədqiqatda ilk dəfə olaraq belə bir fikir irəli sürülüb əsaslandırılmışdır ki, Sabir klassik poetik irsin forma xüsusiyyətlərindən də məharətlə bəhrələnmiş, öz şeirinin novatorluğunun təmin edilməsində klassiklərin sənətkar qüdrətindən bəhrələnmişdir.

Klassik poeziyada xüsusi mövqe tutan lirik qəhrəmanın təbiətinin dövrün (XX əsrin əvvəllərinin) xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə dəyişdirilməsi, onun gah satirik biçimdə, gah da ciddi planda təqdimatının tamamilə yeni ideya-estetik keyfiyyət qazanmasının poetik özəllikləri ilk dəfə bu dissertasiyada konkret nümunələrin təhlili yolu ilə sistemli şəkildə izah edilmişdir. Satirik tipin nadanlıqdan, mühafizəkarlıqdan, şəxsi mənafeyini hər şeydən üstün tutmaqdan, yeniliyə düşmən olmasından və s. irəli gələn eybəcərliklərinin ifşasında, klassik poeziya qəhrəmanlarının təbiətinin dəyişdirilməsi yolu ilə ifşa üsul və imkanlarından Sabirin məharətlə yararlanmasının konkret formaları ilk dəfə olaraq təhlilə cəlb edilmiş, yeni fikirlər irəli sürülmüşdür.

Klassik poeziyada mədhiyyə və fəxriyyələr xüsusi yer tutur. Sabirin həmin mədhiyyələri ayrı-ayrı şahlara və sultanlara deyil, azadlıq və istiqlaliyyət qəhrəmanlarına həsr etməsinin ideya-estetik xüsusiyyətləri konkret nümunələr əsasında ilk dəfə şərh edilmiş, fəxriyyələrin isə ciddi plandan çıxarılıb satirik mahiyyətdə təqdim edilməsinin uğurlu cəhətləri özünün elmi-nəzəri təhlilini tapmışdır.

Sabir poeziyasının dövrə uyğun olaraq daxili dramatizminin üzə çıxmasının forma və şəkilləri haqda vaxtilə irəli sürülən elmi tezislər konkret poetik nümunələrin təhlili vasitəsi ilə xeyli inkişaf etdirilmişdir. Bu iş şairin satiralarındakı dialoq və monoloqların mahiyyəti haqda söylənilən fikirlər üzərində də həyata keçirilmişdir.

Tədqiqatın elmi-təcrübi əhəmiyyəti. M.Ə.Sabir, onun yaradıcılıq yolu, poeziyasının bənzərsiz novator keyfiyyətləri haqda çox yazılmışdır. Ancaq onun klassik irslə əlaqəsinin forma və üsulları sistemli elmi tədqiqat obyektinə çevrilməmişdi. Bu dissertasiyanın nəticələrindən şairin yaradıcılığının poetik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində, poetikasının yazılmasında, həmçinin klassik ədəbi ənənələrin davam və inkişaf etdirilməsinin novator keyfiyyətlərinin üzə çıxarılmasına həsr edilən elmi-tədqiqat işlərinin yazılmasında istifadə edilə bilər. M.Ə.Sabir irsinin öyrədilməsində, ali məktəblərdə xüsusi kursların aparılmasında bu dissertasiyanın materiallarından istifadə edilə bilər. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin, nəzəri kitabların, dərslik və metodik vəsaitlərin yazılması üçün də bu dissertasiyanın materialları və elmi-nəzəri nəticələri faydalıdır.

İşin aprobeasiyası. Dissertasiyanın mövzusu ADPU-nun filologiya fakültəsinin Elmi Şurası tərəfindən müəyyənləşdirilmiş, problem şurada təsdiq edilmiş və ADPU-nun Folklor və qədim ədəbiyyat (indiki Dünya ədəbiyyatı) kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Mövzu ilə bağlı dissertantın çap etdirdiyi məqalə, tezis və konfrans materialının sayı 15-ə çatır.

Dissertasiyanın quruluşu. Giriş, üç fəsil, hər fəsil yarım-fəsilərdən, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

“Giriş”də mövzunun aktuallığı, nəzəri-metodu, elmi yeniliyi, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti əsaslandırılır, məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir.

Dissertasiyanın I fəslı “**Elmi-nəzəri fikirdə M.Ə.Sabir və klassik irs probleminin tədqiqi məsələləri**” adlanır. Həmin fəslin “**Müasirləri Sabir və klassik irs haqqında**” adlı birinci yarımfəslində göstərilir ki, XIX əsrin ikinci yarısına kimi Yaxın və Orta Şərqdə tədris müəssisələrində dərs vəsaitləri kimi Qurandan və klassik Şərq şairlərinin - Sədinin, Hafizin əsərlərindən istifadə edildiyinə görə M.Ə.Sabir hələ uşaqlıq və yeniyetməlik illərindən Şərq ədəbiyyatının Sədi, Hafız, N.Gəncəvi və başqa klassik sənətkarlarının əsərləri ilə S.Ə.Şirvaninin sinfində oxuyarkən onun vasitəsilə tanış olmuşdur. Bu haqda şairin məktəb yoldaşı və yaxın dostlarından biri, tanınmış maarifçi-realist yazıçı Sultan Məcid Qənizadə bizim mövzumuzla bağlı çox maraqlı faktlardan söhbət açmışdır.

S.M.Qənizadənin xatirəsindən məlum olur ki, S.Ə.Şirvani təkcə bir dərsdə XI əsr fars şairi Baba Tahir Həmədəni, XV əsr fars tacik şairi Əbdürrəhman Cami, XI əsr Şərq mütəfəkkiri Ömər Xəyyam, XVIII əsr fars alimi Şeyx Bəhaəddin Amili və başqa klassiklərin müxtəlif məsələyə münasibətindən danışmış, onların əsərlərindən bəzi nümunələri misal gətirmişdir. Dərsin sonunda isə Ömər Xəyyamın bir rübaisini şagirdlərə yazdırıb onu əzbərləmələrini evə tapşırıq kimi vermişdir... Ev tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində balaca Ələkbər öz sinif yoldaşları arasında xüsusi seçilmiş...¹

Sabir həm öz müəllimi Seyid Əzimdən, həm də digər klassiklərdən öyrəndiklərini, onlardan görüb-götürdüklerini eynilə təkrar etmədi. O, hər bir klassikə, ümumən, klassik poeziyaya novatorcasına yanaşır, onlarda olan lirikaya ictimai mövqedən yanaşmağa çalışırdı.²

Təsədüfi deyil ki, M.Ə.Sabirin klassiklərə yazdığı nəzirələri özünəqədərki nəzirələrdən tamamilə seçilirdi. Yəni onlar köhnə formada qələmə alınsa da, ənənəvi nəzirəçilikdən uzaq idilər. Bununla “M.Ə.Sabir əvvəla isbat edir ki, aşıqanə qəzəl formasında ictimai məsələləri də həll etmək mümkündür və hər bir şair, hər hansı formadan istifadə edərsə etsin,

¹ Bax: Qənizadə S.M. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1965, s. 259-260

² Cəfər Ə. Sabir yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr // M.Ə.Sabir haqqında tədqiqlər (Toplayıb tərtib edən, ön sözün müəllifi və redaktoru Alxan Bayramoğlu (Məmmədov). Bakı: “CBS”, 2012, s.136; 202-203

ilk növbədə şeirə yeni məzmun gətirməklə müvəffəqiyyət qazana bilər. İkinci də, M.Ə.Sabir köhnə şeir formalarının mündəricəsini dəyişdirməklə bu formaların özünü də islah etmiş, dəyişdirmiş olur. Sabirin qəzəl və müxəmməsləri, müxəmməs və məsnəviləri tam başqa cür səslənir və bu vəznlərdə yazılmış köhnə şeirləri qətiyyənlə təkrar etmir. Bu da Sabirin novatorluğu ilə bağlıdır”.¹ Dissertasiyada Sabirin milli ədəbiyyata gətirdiyi novatorluğun romantiklər – A.Səhhət, M.Hadi, A.Şaiq və b. tərəfindən də təqdir edildiyi elmi ədəbiyyata istinadən vurğulanır.²

Abbas Səhhətin yazdığı kimi, Sabir “Vətənimiz ədəbiyyat aləmində dahiyənə bir şair yetirmişdi. Azərbaycan ədəbiyyatında ən əvvəl yeni bir cığır açdı ki, ondan müqəddəm kimsə o gözəl şivədə yazmamışdı. Nöqsanlarımızı, eyiblərimizi məzhəkə və məzah təriqilə qayətdə şirin və hər kəsin anladığı bir dil ilə, qəhqəhələrlə oxudub islahla çalışırdı”.³

Burada müəllif göstərirdi ki, M.Ə.Sabir uçurduğu köhnə ədəbi ənənələrin yerində son dərəcə gözəl, aydın və cazibədar bir yazı tərzini, ədəbi yaradıcılıq yolu yarada bilmişdir. Bütün bunların nəticəsi olaraq, M.Ə.Sabirin şeirlərini “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində görənlər hər bir zövq əhli və qələm sahibi onu bəyəndi, sevdi və mənimsəməyə çalışdı. Araşdırmalardan görüldüyü kimi, Sabirin müasirləri onun yaradıcılığından, şəxsiyyətindən danışarkən, şairin klassik irslə əlaqəsinin müxtəlif cəhətlərinə toxunmağı da lazım bilmişlər. Bu zaman, onun həm həyat faktlarına, həm də yaradıcılığına əsaslanmışlar. Bütün hallarda M.Ə.Sabirin istedadlı, yenilikçi, novator bir şair olduğu xüsusi vurğulanmışdır.

I fəslin **”Şairin klassik irslə əlaqəsi monoqrafik tədqiqatlarda”** adlanan ikinci yarım fəslində göstərilir ki, şairin poetik irsinin tədqiqi və nəşri o cümlədən, klassik irslə əlaqəsi məsələsi sonrakı illərdə daha da canlanmışdır. Bunlar isə səbəbsiz deyildi. Sabirşünas alim, professor Tərhan Novruzovun yazdığı kimi: “Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığının milli klassiklərin tədqiqi sahəsində nailiyyətlərinin bir qismi Sabir irsinin öyrənilməsi ilə əlaqədardır. Sabir sosialist inqilabından sonra birinci öyrənilən, əsərləri nəşr edilən sənətkarlardandır. Bu isə təsadüfi deyildir. Sabir bütün yaradıcılığı ilə yeni həyat uğrunda, ictimai quruluş uğrunda mübarizə aparmışdı. Sabir inqilabdan əvvəl öz poeziyasını xalqın siyasi

¹ Şərif Ə. Sabirin nəzirələri // Azərbaycan jurnalı, 1962, № 5. s.36

² Bax: Məmmədov M. Azərbaycan ədəbi tənqidi. Müntəxəbat. Bakı: Tural-Ə.N P M., 2002, s. 226-227

³ Səhhət A. Seçilmiş əsərləri. Tərtib edən, ön söz və qeydlərin müəllifi Kamal Talıbzadə. Bakı: Lider nəşr., 2005, s. 246-247

mübarizəsi ilə sıx bağlayan şairimizdir. Sabir öz sənəti ilə həmişə inqilabçı sinfin silahdaşı olmuşdur. Buna görə inqilabın ilk çağından Azərbaycan sovet dövlətinin gördüyü mədəni tədbirlərdə Sabirin xatirəsinə və irsinə dərin maraq böyük olmuşdur”.¹

Həmin marağın nəticəsi olaraq şairin “Hophopnamə”si dəfələrlə, həm də hər nəşr əvvəlkindən xeyli təkmil şəkildə çap edilmiş, haqqında çoxlu elmi məqalə, monoqrafiya və dissertasiyalar yazılmışdır. Həmin monoqrafik tədqiqatların müəlliflərindən H.Araslı, Ə.Nazim, C.Xəndan, Mir Cəlal, Ə.Mirəhmədov, Ə.Şərif, Ə.Cəfər, M.Quluzadə, K.Mirbağirov, T.Hacıyev, Y.Qarayev, A.Zamanov, N.Paşayeva, A.Bayramoğlu və b. Sabirin klassik yazılı ədəbiyyatdan yaradıcılıqla bəhrələnib novator keyfiyyətli bir poeziya məktəbi yaratmasının ayrı-ayrı məqamları, onun hələ XIX əsrdə yaradıcılığının ilk illərində sənətə, şairin ictimai məzmununa fərqli baxışının özünü göstərməsinə dair və mülahizələrinə elmi qiymət verilmişdir.

Diqqət belə bir cəhətə cəlb edilmişdir ki, monoqrafik araşdırmalarda Sabirin klassik irslə tanışlığının başlanğıcının S.Ə.Şirvani və “Beytüs-Səfa” ədəbi məclisinin üzvləri ilə qarşılıqlı yaradıcılıq əməkdaşlığından olması, M.F. Axundzadənin maarifçi-realist ədəbi mövqeyinə, A.Bakıxanov irsinə Ö.Xəyyam, N.Gəncəvi, Ə.Xaqani, S.Şirazi, İ.Nəsimi, M.Füzuli, M.P.Vaqif, Q.Zakir, X.Natəvan, A.Naseh və yaradıcılıqlarına dərinləndirən bələdiyyə onlardan dövrün tələbinə, zamanın nəbzinin sosial-mədəni döyüntüsünə və özünün sənət mövqeyinə uyğun yeni yaradıcılıq mərhələsinin əsasını qoyması birmənalı qəbul və təqdir edilmişdir. Sabirin klassik ədəbi irsdən ənənəyə dayanaraq tamamilə yeni keyfiyyətdə bəhrələnməsinə verilən elmi qiymətə professor Mir Cəlal Paşayevin aşağıdakı fikri ümumiləşdirmə hesab edilmişdir: “Sabir şeirdə tamamilə yeni bir məktəbin, inqilabi satira üslubunun binasını qoydu. Yüz illər boyu Nizamilərə, Nəsimilərə, Füzulilərə təqlidən yazılan, onlardan irəli getməyən, köhnəlmiş, çeynənmiş, tərəvətini, ləzzətini itirmiş qəzəl ədəbiyyatına qarşı Sabirin yeni satirik şeiri parlaq bir qılınc kimi parladı. Müəllimi Seyid Əzim qəzəl ədəbiyyatını yekunlaşdıran, klassizm məktəbinin son böyük şairi oldusa, tələbə Sabir yeni mübarizə şeirini başlayan, ictimai-siyasi satira məktəbinin ilk dahi şairi oldu”.²

¹ Novruzov T. Sabirşünaslıq Azərbaycanda və xaricdə. Bakı, 2012, s. 55-56

² Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 2 cildə, II c., Bakı, 1944, s. 204

Dissertasiyada M.Ə.Sabir və klassik ədəbi irs məsələsinə münasibətdə nəzərə çarpan bəzi mübahisəli məqamlara da münasibət bildirilmiş və belə qənaətə gəlinmişdir ki, M.Ə.Sabirin klassik ədəbi irsə yaradıcı münasibəti çoxtərəflidir. Sabirşünaslıq bu məsələyə də daim diqqət yetirmişdir. Nəticədə M.Ə.Sabir və klassik irs haqqında zəngin elmi nəzəri ədəbiyyat meydana gəlmişdir.

Dissertasiyanın II fəslı **“İnqilabi satirik poeziyanın yazılı qaynaqları”** adlanır. Burada göstərilir ki, M.Ə.Sabir poeziyasının orijinallığı bir tərəfdən onun fitri istedadı, digər tərəfdən bəhrələndiyi qaynaqlarla bağlıdır. Bu qaynaqlara isə Azərbaycan folkloru, Şərq və İslam fəlsəfəsinə dair müxtəlif əfsanə və rəvayətlər, o cümlədən, yazılı ədəbi nümunələr daxildir. Həmin fəslin birinci yarımfəslı **“Gənc Ələkbərin ilk qələm təcrübələri və klassik irslə ilkin təmaslar”** adlanır. Burada bir daha vurğulanır ki, M.Ə.Sabirin klassik ədəbiyyatla tanışlığı onun uşaqlıq dövründən başlamışdır. Bu fikir onun S.Şirazidən, Ə.Firdovsidən etdiyi poetik tərcümələrə, Seyid Əzimin öz cavan həmkarına N.Gəncəvinin “Xəmsə”sini hədiyyə etməsinə, sonrakı illərdə Sabirin Xaqani, A.Bakıxanov irslərinə münasibətinin bəzi məqamlarına və s. istinadən irəli sürülür.¹

S.Ə.Şirvani M.Ə.Sabirin poetik irsi ilə ilkin təmasda olduğu klassiklərdən biri hesab edilir. Çünki istedadlı şair öz ustadı ilə canlı ünsiyyətdə olmuş, həm məktəbdə oxuyarkən, həm də sonrakı illərdə onun poeziyasından çox şey öyrənmişdir. Ona görə Sabirin Seyid Əzimin hansısa əsərinə bənzətmə, nəzirə və s. yazması təbii idi. Bu fikrin təsdiqi şairin öz müəlliminə və ustadına yazdığı bənzətmələrdən məşhur “Sonya, ey dilbəri-pakizə əda” və “Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçərə, səbr eylə!” misrası ilə başlanan satıraların və Seyid Əzimin “Bəlayi-eşqə düşdün, ey bütiməhparə, səbr eylə” misrası ilə başlanan müxəmməsi və Ə.Cəfərin göstərdiyi bir səkkizliyi ilə müqayisəli təhlili ilə reallaşdırılır. Bu zaman K.Mirbağirov, Ə.Cəfər və Ə.Şərifin həmin məsələ ilə bağlı mövqeləri nəzərdən keçirilib konkret elmi nəticəyə gəlinir.

Mirzə Ələkbər Sabir klassik ədəbi irsdən tez-tez yaradıcı şəkildə bəhrələnilib böyük sənət əsərləri yaratmışdır. Bu zaman o, hələ uşaqlıq və

¹ Bax. Səhhət A. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2005, s. 239-240; Mirəhmədov Ə. Sabir. Bakı, 1958, s. 57-60; Məmmədov M. Sabir: mübahisələr, həqiqətlər. Bakı, 1990, s.189; Cəfər Ə. Sabir yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr // M.Ə.Sabir haqqında tədqiqlər. Bakı, 2012, s.181-184 və s.

gənclik illərində tanış olduğu ustadların əsərlərindən də istifadə etmişdir. Şairin klassik irsdən bəhrələnmələri, onun bütün yaradıcılığı boyu davam etmişdir. Yəni, o, ilkin tanış olub təsirləndiyi poetik nümunələrdən bəhrələnməklə gənclik illərində və yaradıcılığının ən kamil dövründə yüksək sənət əsərləri yaratmışdır.

Dissertasiyanın II fəslinin **“Şairin klassik irsdən bəhrələnmə üsulları”** adlı ikinci yarımfəslində göstərilir ki, poeziyada özündən əvvəlki sənətkardan bəhrələnməyin ən geniş və sınaq edilmiş yolu nəzirçilikdir. Bu haqda professor Mir Cəlal Paşayev yazır: “Məlum olduğu üzrə nəzir- bənzətmə, ədəbiyyatda özündən əvvəlki əsərə həmrəylik ilə səs vermə deməkdir. Adətən nəzirələrdə müraciət olunan müəllifin əsəri əsas götürülür və yeni əsər həmin formada, ruhda davam və bəzən də təkrar olunur.

Qəzəl şairi tapılmaz ki, əvvəlki ustadlara – Nizami, Nəvai, Hafiz, Füzuli və s. müraciət edib nəzirə yazmasın. Sabir isə nəzirəni belə düşünüb qəbul etmir. Onun nəzirələrinin demək olar hamısında əvvəlki əsər ya mahiyyət etibarını ilə rədd olunur, ya da məna, məzmun istiqamətini dəyişdirir”.¹

Şairin nəzirə və bənzətmələrində də tamamilə orijinal yolla getdiyi, öz sələflərinin əsərlərinin yalnız formasından istifadə edib, onun ideya istiqamətini, yaxud lirik qəhrəmanın təbiətinin dəyişdirilməsi ilə satirik tip yaradıldığı və s. qabarıq şəkildə üzə çıxdığı diqqətə çatdırılır. Göstərilir ki, “Azəri şeirində tarix boyu inkişaf etmiş, bütün şeir formalarını mənimsəmiş Sabir bu formaları yeni mündəricə, yeni məzmun, yeni ideyalarla doldurdu, nəticədə də bu gün bizim heyrət və məhəbbətlə oxuduğumuz ölməz “Hophopnamə” meydana gəldi. Bu əsərdə bizi heyrətə gətirən cəhət əski ənənə ilə yeniliyin canlı bir vəhdətidir. Əsrlər boyu adət etdiyimiz qəzəl və müxəmməslər, rübai və müsəddəslər Sabirin qüdrətli qələmi altında tamamilə başqa cür səsləndi”.²

Müşahidələr göstərir ki, M.Ə.Sabir klassik irsdən bəhrələnməyə ustadların poetik deyim tərzlərini, təsvir və ifadə üsullarını zamana uyğunlaşdırır, müəllif mövqeyində dəyişiklik edir, lirik qəhrəmanlar gah fədakar adamlara, gah da satirik tiplərə çevrilirlər, qəhrəmanın “məşuq”u, “sevgili”si mahiyyətcə dəyişdirilir, lirik dialoq və monoloqlar satirik və

¹ Cəlal M. Sabir yaradıcılığında bədii sənətkarlıq // Azərbaycan jurnalı, 1961, № 12, s. 161.

² Şərif Ə. Sabirin nəzirələri // Azərbaycan jurnalı, 1962, № 5, s. 90

yumoristik şəklə salınır, bəzi hallarda şikayət və giley-güzar yeni “aşiq”in fədakarlığının təsdiqinə yox, onun daxili eybəcərliyinin ifşasına və ya ətalətinin tənqidinə xidmət edir və s. Bu çoxçalarlı təsvir və bədii təqdimat üsulları nəticəsində Sabirin surətlər aləminin zənginliyi təmin edilmiş olur.

Bu zənginliklər, onlara verilən yeni rənglərdən həm həyatdan, həm də klassik sənətkarların ədəbi irslərində əsrlərdən bəri formalaşmış gələn təsvir və təhkiyə üsulundan, obrazların daxili aləmindən qidalanırdı.

M.Ə.Sabir öz ustadının əsərindən formanı götürsə də, onun qəhrəmanı, dövrə, zamana uyğun tamamilə yeni tarixi-ictimai şəraitdə təsvir və təqdim edilmişdir. Bu da əsərin və qəhrəmanının orijinallığını təmin etmişdir. Sabir öz sələfinin keçmiş qəhrəmanının yalnız danışmaq tərzini, yenilik qarşısındakı sosial-psixoloji mövqeyini əsas almış, ancaq həmin qəhrəmanın xələfini yeni biçimdə, yeni vəziyyətdə və bir qədər fərqli tərzdə təqdim etmişdir.

Fərqli tərz deyəndə Sabir tipinin Seyid Əzimin qəhrəmanından yeni yaşam tərzinin içində düşdüyünü, ər evindəki həyatı qəbul edə bilməyib, nalə çəkdiyi nəzərdə tutulur.

Göstərilir ki, M.Ə.Sabir öz ustadının təkə keçmiş qəhrəmanını yeni tərzdə, yeni ruhda danışdırmamış, həm də onu öz danışığı ilə ifşa etmək üsulunu inkişaf etdirmişdir.

Bu elmi tezis Sabirin və onun bəhrələndiyi klassiklərin müvafiq əsərlərinin müqayisəli təhlili və Mir Cəlal, Ə.Mirəhmədov, C.Xəndan, T.Hacıyev, K.Mirbağirov və b. alimlərin fikirlərinə istinadən irəli sürülüb əsaslandırılmışdır.

XIX əsrdən başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatında yaranıb inkişaf edən dram janrı cəmiyyətin özündə baş verən ictimai-siyasi, mənəvi-psixoloji proseslərin drammatizmi ilə əlaqələndirir. M.Ə.Sabirin poeziyasında qabarıq nəzərə çarpan drammatizm, monoloq və dialoqlar, müxtəlif mövqeli qüvvələr arasındakı münasibətlərin kəskin situasiyalarla təsviri göstərir ki, klassik irsdən novatorcasına bəhrələnmə, ictimai proseslərə həssas münasibət və şairin istedadı dövrün drammatizminin poetik ifadəsinə əsas vermişdir.

M.Ə.Sabirin klassik irsdən əxz etdiyi yeni keyfiyyətlərdən biri satirik tipin öz danışığı, monoloqu ilə özünü ifşa etməsi üsuludur. Satirik monoloqlar “Hophopnamə”də çoxdur. “Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti”, “Nə işim var?!” , “Əkinçi”, “Dilənçi”, “Fələ, özünü...”, “Oxutmuram, əl çəkin!”, “Vah, bu imiş,...”, “Pula təvəccöh”, “Bəzi yerlərdə təsadüf olunur...”, “Ey fələk...”, “Osmanlılar, aldanmayın...”,

“Oğlumuz, ay Xansənəm...”, “Sərhesab”, “Paradır” və s. satiralar fikrimizə əsas verir. Həmin satiraların qəhrəmanlarının hər biri, “Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti” satirasında isə on iki tip, ayrı-ayrılıqda öz monoloqunu söyləyərək səhnə arxasına çəkilir. Ancaq bu, zahiri xarakter daşıyır. Belə ki, həmin tiplər özlərini təqdim edib sözlərini qurtarsalar da, tutduqları əməllərini davam etdirirlər. Nəticədə sanki daima göz qabağında olurlar.

Həmin satirik tiplərin monoloqu onun daxili aləmi haqda oxucuya və cəmiyyətə hər kəsdən ətraflı və dəqiq məlumat verir, “Nəfzin qərəzi, əqlin mərəzi” satirasını oxuduqca adamın gözü qarşısında “Müsibəti-Fəxrəddin” əsərinin qəhrəmanlarından olan Rüstəm bəy obrazı canlanır.

Gər olmasam bir işdə rəis, eylərəm fəsad,
Mehrü vəfanı tərək edərəm, başlaram inad,
Səyimlə əlfıraqə dönər vəzi-ittihad,
Bir parə şəxslər mənə etməzsə inqiyad,
Mən özbəyəm, itaəti-fərmanın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm! ¹

Sabirin klassik irsdən bəhrələnmə üsullarından biri lirik qəhrəmana müəllif münasibəti, daha doğrusu, müəllifin məsləhət və tövsiyəsidir. Ancaq bu “məsləhət”in mahiyyəti və məzmunu tamamilə başqa şəkildə üzə çıxır. Məsələn, klassik ədəbiyyatda məşuqun aşıqə çəkdiyi cövr-cəfadən gileyə, aşıqə düşdüyü sevdadan əl çəkmək tövsiyyə edilməsi halı geniş yayılmışdır. Buna misal olaraq M.Füzulinin “Can vermə gəmi-eşqə ki...” qəzəli ilə M.Ə.Sabirin “Təhsili-ülum etmə ki, elm afəti-candır” misrası ilə başlanan satirası müqayisə edilir. Göstərilir ki, M.Ə.Sabir M.Füzulinin lirik əsərinin ancaq ifadə tərzini və vəznini götürmüş, əvəzində tamamilə yeni məzmununda, biçimdə və ideya istiqamətində orijinal bir əsər yazmışdır. Bütün bunlar bir daha göstərir ki, Sabir heç zaman tapdanmış yolla getməmiş, hər hansı mənəbəyə yaradıcılıqla yanaşmışdır.

“Leyli və Məcnun” poeması ilə “Leyli və Məcnun” satirasının müqayisəsindən aydın olur ki, M.Füzulinin qəhrəmanı kimi, M.Ə.Sabirin qəhrəmanı da aşıqdır. Ancaq əgər M.Füzulinin qəhrəmanı bir qıza vurulubsa, Sabirin qəhrəmanı elmə, maarifə, oxumağa aşıqdır. Qəhrəmanların fərqi elə bundadır; biri bir qıza qovuşmaq, digəri isə elmi biliklərə yiyələnmək həsrətindədir. Hər ikisi də öz sevdasının aludəsi, məcnunudur. Hər iki əsərdəki valideyinlər öz övladlarının xoş gününü, üz ağardan əməllərini görmək istəyir. Bu, onların atalıq haqlarıdır. Ancaq hər

¹ Sabir M.Ə. Hophopnamə. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, s. 84

bir atanın dərдинin mahiyyəti və tutduğu ictimai mövqə fərqlidir. Müqayisə və təhlil göstərir ki, M.Ə.Sabir klassik sənətkarın – M.Füzulinin əsərinin forma və vəznini saxlasa da, orada təsvir edilən ictimai-mədəni mövqələrini dəyişdirmiş, nəticədə tamamilə orijinal ideya və üsluba malik bir əsəri yaratmışdır. Professor Mirzağa Quluzadə M.Ə.Sabirin klassik irsdən həmin bəhrələnmə üsulunun orijinallığını belə dəyərləndirmişdir: “Sabir satirik parodiya yaratmaq üçün Füzuli qəzəlinin yalnız forması deyil, bəzən məzmunu ilə də paralellər düzəltməyə fikir vermişdir. Məsələn, Füzulidə Məcnunun atası öz oğlunu “eşq bəlasından” uzaqlaşdırmaq üçün ona nəsihət verir. Sabirdə isə cahil ata oğlunu elmdən, təhsildən uzaqlaşdırmağa çalışır. Bu analogiya özü də satirik surət yaratmağa və gülüş, istehza doğurmağa xidmət üçündür”.¹ Şair bu üsuldən “Oxutmuram, əl çəkin!”, “Bu boyda!”, “Vah!...bu imiş dərsi-üsuli-cədid?!”, “Şikayət!...”, “Uşaqdır” və digər satiralarında da istifadə etmişdir. Ancaq həmin satiraların hər birinin ideya istiqamətinə və tənqid hədəfinə uyğun fərqli cəhətləri vardır. Bu da Sabir realizmindən, onun sənətkarlığından irəli gəlir.

Sabirin klassik irsdən bəhrələnmə üsullarından biri də satirik tipin danışığı ilə onun öz fərdi eybəcərliklərini açmaqdır. O, klassik lirik qəhrəmanın öz eşqi, sevgilisi yolunda, onun gözəlliyi qarşısında çəkdiyi zəhmət və cəfaları fədakarlıqla qəbul etməsini satirik tipin ancaq yemək-ichmək düşkünü olduğu ilə əvəz etmişdir. Misal olaraq Füzulinin “Ah eyelədiyim sərvi-xuramanın üçündür” qəzəli ilə Sabirin “Ah eyelədiyim nəşeyi-qəlyanın üçündür...” satirası nəzərdən keçirilir. Aydın olur ki, M.Ə.Sabir ustad M.Füzulinin lirik qəhrəmanını tamamilə yeni ampulada dilləndirmişdir. Buradakı satirik tip, Füzuli qəhrəmanının əksini təşkil edir – biri fədəkar, saf qəlblə sevən aşiq, digəri isə heyvan nəfslisi, vəhşi xislətli bir məxluqdur. Sabir saf qəlblili lirik qəhrəmanı tamamilə əks, daha doğrusu, satirik tərzdə danışdırmaqla yeni bir “aşiq”, yeni bir əsər yaratmışdır.

Dissertasiyada o da vurğulanır ki, Sabir öz oğlunun dərəcə aludəçiliyindən darılıb deyinən atalarla yanaşı, övladını məktəbə, öz fəzlini elmlə, biliklə nümayiş etdirməyə çağıraraq həvəsləndirən ataların da obrazını yaratmışdır. “Məktəbə tərğib” adlı həmin şeirdə də, yuxarıda təhlil etdiyimiz “Leyli və Məcnun” satirasında olduğu kimi, ata oğluna öyüd verir. Ancaq burada danışığ, təlqin üsulu çox yaxın olsa da, şeirin ideya istiqaməti müsbət, deyim tərzisi isə şən və oynaqdır. Şeirdə oxuyuruq:

¹ M.Quluzadə. Sabir və Füzuli. Sabir (məqalələr məcmuəsi). Bakı, 1962, s.171

Mənim bağım, baharım!
Fikri ziyalı oğlum!
Məktəb zamanı gəldi,
Dur, ey vəfalı oğlum!
Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!¹

M.Ə.Sabirin klassik irsdən bəhrələnmə üsullarından biri də müraciət edənin deyil, müraciət olunanın qabarıq canlandırılmasıdır. Aşıqın öz sevgilisinə məftunluğunu həmin ifadə tərzindən başqa bir mövqedən istifadəni M.Ə.Sabirin “Bakı pəhləvanlarına” satirasında görürük.

Şair klassik irsdən mənimsədiyi bu təsvir və təhkiyə üsulundan “Küpəgirən qarının qızlara nəsihəti”, “Məsləhət”, “Arzu”, “Canın çıxsın!” və başqa satiralarda da, ancaq hər birində fərqli çalarda, istifadə etmişdir.

“Sonya, ey dilbəri-pakizədə!” satirası isə S.Ə.Şirvaninin tərkibbəndlərindən birinə bənzətmə hesab edilir. Seyid Əzimin lirik üsulundan və lirik qəhrəmana rəğbətindən fərqli olaraq, Sabir satirasının qəhrəmanına müəllif münasibəti fərqlidir.

M.Ə.Sabirin klassik irsdən bəhrələnmə üsullarından biri kimi onun öz sələfinin əsərində olan dramatik monoloqdan istifadə edərək satirik dialoq yaratmasıdır. Buna misal olaraq A.Bakıxanovun “Məşvərətin sirləri və Sabirin “Sual-cavab” satiraları göstərilir və belə qənaətə gəlinir ki, görkəmli Sabirşünas alim Əziz Mirəhmədovun yazdığı kimi: “Hər iki əsərin təhlili bizi həmçinin belə bir nəticəyə gətirir ki, Sabirin əsəri öz emosional qüvvəsi, üsyankar ruhu ilə “Məşvərətin şərtləri”ndən daha təsirlidir.

Hər nə cür olursa olsun, Qüdsinin şeiri ilə Sabirin şeiri arasındakı səsleşmə bu iki satirik yazıçı arasında getdikcə daha artıq bir şəkildə nəzərə çarpan varislik əlaqəsinə sübutdur”.²

M.Ə.Sabirin klassiklərin dilin leksik və semantik zənginliyindən məharətlə istifadə edib oxucunun gözü qarşısında çox geniş və maraqlı mənzərə canlandırmaq məharətlərindən də sənətkarlıqla faydalanmasına görkəmli şair İmadəddin Nəsiminin poetik irsi içərisində demək olar ki, ancaq isimlər və xitablardan ibarət olan maraqlı və yüksək sənətkarlıq keyfiyyətlərinə malik qəzəllərdən biri “Nurumsan, zülmətim, narım,

¹ Sabir. Hophopnamə. II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, s.108

² Mirəhmədov Ə. Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqlər. Bakı: Maarif, 1983, s. 244-245

şəbimsən, rövşənim, şəmim...” misrası başlanan qəzəli ilə Sabirin “Pula təvəccöh” satirası misal göstərilib təhlil edilir. Göstərilir ki, İ.Nəsimidən qəhrəmanı ilə Sabir aşiqinin mövqeyi və daxili aləmi tamamilə başqadır. Onun məşuqu, yəni sevgilisi hansısa gözəl yox, puldur. Həm də burada bütün müraciətlər sual ədatından ibarətdir. M.Ə.Sabir bu yaradıcılıq və bəhrələnmə üsulundan öz bəhri-təvillərində də məharətlə yararlanmışdır.

Göründüyü kimi, M.Ə.Sabirin klassik irsdən bəhrələnmə üsulları çoxsahəli və rəngarəngdir. O, klassik irsə yaradıcılıqla yanaşmış, sənət meydanında sələflərinin səsinə öz səsinə qatmışdır. Nəticədə Sabirin poetik səsi daha qüvvətli və orijinal olmuşdur. Həmin klassiklər sırasına yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz sənətkarlarla yanaşı, A.Cövdat bəy, Məhəmməd bəy Əbdə, Ağa Məsih Şirvani, X.Natavan və b. da daxildir.

Tədqiqatın “**Klassik irsin ictimai-siyasi məzmununda dərki və poetik ifadəsi**” adlanan III fəslində M.Ə.Sabirin çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yeni yaradıcılıq yolu açmasından, bu yolun ideya-estetik istiqaməti, üsulu, surətlər aləmi, vətəndaşlıq mövqeyi və s. xüsusiyyətlərinə görə klassiklərdən, onların yaradıcılıq xüsusiyyətlərindən əsaslı şəkildə fərqlənməsindən bəhs edilir. Göstərilir ki, fərqli yaradıcılıq keyfiyyətlərini şərtləndirən cəhətlər Sabir poeziyasının sənətkarlığını təmin edən əlamətlərdir.

Həmin fəslin “**Tarixi yaddaşın poetik ifadə üsulları**” başlıqlı yarım-fəslində yaradıcılığı ərzində M.Ə.Sabirin dövrün mühüm ictimai problemlərini əks etdirərkən, yeri gəldikcə tarixə də nəzər salmasından söhbət açılır. Şairin keçmişlə bu gün arasında müəyyən mənəvi-psixoloji əlaqələr görüb onu bu günlə əlaqələndirməsi, onun satiralarının təsir gücünü daha da artırmışdır. Belə satiralardan biri “Fəxriyyə” adlanır. Adətən fəxriyyə müəllifi özünün şairlik qüdrəti və sairliyi ilə öyünürsə, Sabirin “Fəxriyyə”si tamamilə başqa ruhda, fərqli məzmununda və ideyadadır. Şair təəssüf və kədərlə müşahidə edirdi ki, türk xalqları, bizim soydaşlarımız, ümumən müsəlmanlar bir-birlərinə sanki qənim kəsilmişlər. Onların arasındakı dini birlik də sözdədir, milli birlik də; varlı kasıbı, kişi qadını, oxumuşlar savadsız kütləni bəyənmişlər. Satirada o, cəmiyyətdə, bizim düşüncə və davranışımızda hökm sürən ətalət və cəhalətin, nəinki həmrəy olmaq, əksinə bir-birimizə qənim kəsilməyimizin mənəvi-psixoloji köklərini, acınacaqlı nəticələrini göstərmişdir:

Zülmətsevər insanlarız üç-beş yaşımızdan,
Fitnə göyərir torpağımızdan, daşımızdan,
Tarac edərək, bac alırıq qardaşımızdan,

Çıxmaz, çıxa bilməz də bu adət başımızdan...

Əslafımıza çünki həqiqi xələfiz biz!

Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz! ¹

Bu sətirləri oxuyanda şairin (Sabirin) “Nə işim var?!”, “Əkinçi”, “Dilənçi”, “Bu boyda”, “Nəfsin qərəzi, əqlin mərəzi”, “Oxutmuram, əl çəkin..”, “Bizə nə!” və s. satiralarındaki tiplərdə göz önünə gəlir. Şeirinin sonrakı bəndlərində türk xalqlarının tarixinə nəzər salınır. Bu zaman oxucu ürək ağrısı ilə görür ki, eyni soydan olan türklərin ayrı-ayrı tayfaları və dövlətləri arasındakı düşmən münasibətin nəticəsində “Öz tiğimiz öz rişəmizi kəsir”.

Sabir dostu Məhəmməd Hadiyə yazdığı “İstiqlalımız lağlağdır” başlıqlı satirada da İslam xalqlarının düşdükləri acıncaqlı vəziyyətin tarixi köklərinin dərin olduğunu bildirir, şair dostunun mövqeyi ilə razılaşmırdı. Bu əsərlərdən başqa M.Ə.Sabirin “Bura say!”, “Şahnəmə”, “Tapmacanın təbiri”, “Nədir, aya, yenə isyanları iranlıların?”, “Mülki-Şirazə Zilli Sultanın”, “Zilli Sultana, amandır verməyin İrana yol” və digər satiralarında da tarixi yaddaşa, tarixdən nəticə çıxarılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Həmin satiraların bəzisinə klassik irsdən birbaşa bəhrələndiyi kimi, tarixi hadisələrə həsr etdiyi digər əsərlərində də tarixi yaddaşın qorunmasına və bərpasına ayrıca diqqət yetirilmişdir.

III fəslin “**İstiqlal ideyalarının ifadəsinin forma və üsulları**” adlı ikinci yarım-fəslində belə bir fikir irəli sürülür ki, M.Ə.Sabir istiqlal ideyalarını bütün yaradıcılığı boyu izləmişdir. Bununla belə onun bəzi əsərləri birbaşa istiqlalın tərənnümünə həsr edilmiş, azadlıq düşmənlərinin iç üzünü açılmışdır. Bu cür mövzulara həsr edilmiş satiralarda o, M.Füzuli, Sədi, N.Kamal, A.Cövdət və b. əsərlərindən bəhrələnmişdir. Sabir bəzən lirik bir əsəri təhzil edərək ondan tamamilə fərqli, siyasi məzmunlu satira yaratmışdır. Klassik irsdən bəhrələnmənin bu yolunun parlaq nümunəsi “Füzuliyə bənzətmə” satirasıdır. Bu satirada M.Ə.Sabir ustad Füzulinin qəzəlinin forma və rədifini götürsə də, onun dalınca getməmiş, lirik qəhrəmanın təbiətini, məqsəd və məramını dəyişmişdir. Nəticədə lirik qəhrəman, saf duyğularla sevən qəhrəman hissiz, duyğusuz bir qanıçənə, vətən, millət və dövlət qəniminə çevrilmişdir. Bu “dövlət başçısı”nın-İran şahı Məhəmmədəli Mirzənin, əsl məqsəd və məramı isə ölkəni və xalqı çapıb talamaqdan ibarətdir. Beləliklə, biz M. Ə. Sabir satirasında M.Füzuli

¹ Sabir M.Ə.Hophopnamə. 2 cildə, II c., Tərtib edən, müqəddimə və şərhlərin müəllifi Məmməd Məmmədov, Bakı: Şəqr-Qərb, 2004, s.123

qəzəlindən tamamilə fərqli bir qəhrəman və fərqli mövzu, orijinal ideya istiqaməti görürük.

Dövrün nəbzini ustalqla tutub, sənətkarlıqla əks etdirməsini, dövrün ictimai və sinfi mübarizəsinin poeziyaya bütün ciddiyəti və tərəfləri ilə məhz Sabir tərəfindən gətirildiyi fikrini irəli sürərkən professor Mir Cəlal digər müəlliflərin, yəni A.Səhhət, C.Məmmədquluzadə və S.Saninin qələmə aldıkları fəhlə obrazından Sabirin fəhlə obrazının tamamilə fərqli olduğunu bildirmişdir. Həmin fərq isə ondan ibarətdir ki, Sabirin fəhlə obrazı fərdi deyil, ümumi səciyyəlidir.¹

M.Ə.Sabirin satirik tipi öz dili ilə ifşa etməsi M.F.Axundzadə və S.Ə.Şirvanidən gəlsə də, tamamilə orijinal idi. Məsələn, satirada oxuyuruq:

Bu çərxi-fələk tərsinə dövrən edir imdi,
Fələ də özün daxili-insan edir imdi.²

Burada satirik tip özünün bütün eybəcər sifətlərini öz danışığı ilə açır. Sabir onun dediklərinə heç nə əlavə etmir. Ancaq bütün bunlar zahirən belədir. Şair təsvir etdiyi satirik tipi-sahibkarı elə tərzdə danışdırır ki, özünün bütün çirkinliklərini ortaya qoysun.

Klassik ədəbiyyatda əsrlərlə özünə yer tapan ənənələrdən biri də mədhiyyədir. Mədhiyyələr adətən şahlar, xaqanlar və yüksək rütbəli dövlət adamları, onların əməlləri, şöhrətləri, atları, silahları və s. haqqında yazılırdı. M.Ə.Sabir öz yaradıcılığında klassik poeziyanın mədhiyyə forma və üsulundan da bəhrələnmişdir. Ancaq onun mədhiyyəsi şahlara, xaqanlara deyil, Təbriz üsyanının sərkərdəsi Səttərxana aiddir. “Səttərxana” şeirindən göründüyü kimi, Səttərxanın başçılığı ilə Təbrizdə və Tehranda çalınan qələbələr Sabirin vətəndaş qəlbini cuşə gətirmişdir. Ona görə bildirir ki, onun çəşğun ruhlu mədhiyyəsi, onu cuşə gətirən hansısa hökmdarın yox, inqilabçıların şəninə, şərəfinə deyilmişdir. Yəni, “Afərimim himməti-valiyi-Səttərxanədir”.

Sabirin “Fəxriyyə” satirası haqda yuxarıda geniş bəhs etmişik. Bundan başqa şair klassik ədəbiyyatda işlənən fəxriyyə janrından istifadə yolu ilə digər satiralar da yazmışdır. Məsələn, İran şahının dilindən yazılan “Mən şahı-qəvişövkətəm,..” sözləri ilə başlanan satirada satirik tip özünü belə öyür:

¹ Bax: Cəlal M. M.Ə.Sabirin realizmi haqqında // S.M.Kirov adına ADU-nun Elmi Əsərləri. İctimai Elmlər Seriyası, Bakı, 1962, № 2, s.5-6

² Sabir M.Ə. Hophopnamə. 2 cildə, I c., Bakı, 2004, s.48

Mən şahı-qəvişövkətəm, İran özümündür!
İran özümün, Rey, Təbəristan özümündür!
Abad ola, ya qalsa da viran, özümündür!
Qanuni-əsasi nədi, fərman özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!¹

Şahın lovğalanması, ölkəni xarabazara çevirməsi, bütün bunlardan utanmaq əvəzinə özünü öyməsi, fəxr etməsi onun xudbinliyindən və vəhşi təbiətindən irəli gəlir.

Klassik ədəbiyyatda fəxriyyə, özünü öymə üsulu təkcə şairin özü haqqında üzə çıxmır. Məsələn, M.Füzulinin “Söhbətül-əsmar” əsərində hər bir meyvə özünü, onda olan keyfiyyətləri öyür. M. Ə.Sabir də bu üsuldan da istifadə edərək uşaqlar üçün məşhur “Ağacların bəhsi” şeirini yazmışdır. Həmin şeir didaktik mahiyyətdədir. Kiçik yaşlı uşaqları ətraf aləmlə, ağaclar haqda məlumatlandırılır.

M.Ə.Sabir azadlıq mücahidlərinin ancaq qələbələrinə və uğurlarına deyil, məğlubiyyətlərinə də şeirlər yazmışdır. Həmin əsərlərdə bir qayda olaraq şairin vətəndaşlıq kədəri qabarıq görünür. Bu cür əsərlərə misal olaraq “Qəmi-möhnət füzun oldu”, “Gülüstani-Sədidən bir hekayeyi-mənzuməyə bənzətmə”, “Balaca səhnə” və s. satiralar təhlil edilib, göstərilmişdir ki, İran inqilabının məğlubiyyətinə həsr edilən satiralardakı həmin dramatik və faciəli səhnələr İranın o zamankı sosial-siyasi vəziyyətini aydın təsvir edir. Eyni zamanda M.Ə.Sabir satiralarında klassik dramaturgiya ənənələrindən istifadə hallarının getdikcə təkmilləşdiyini göstərir.

Aparılan təhlillərdən aydın olur ki, M.Ə.Sabir milli istiqlal ideyalarının tərənnümündə və irticanın tənqidində də klassik poeziyanın və dramaturgiyanın təcrübəsindən səmərəli şəkildə istifadə etmişdir. Şairin “fəxriyyə”ləri də, “mədhiyyə”ləri də, dialoq və səhnəcikləri də özünün siyasi kəsəri və ideya-estetik tutumu ilə klassik irsdən tamamilə fərqli şəkildə üzə çıxır. Bütün bunlar Sabir poeziyasının orijinallığını və novator keyfiyyətlərini təmin edir.

Nəticədə göstərilir ki, M.Ə.Sabir çoxəsrlik Azərbaycan poeziyası tarixində novator sənətkar kimi tanınmaqdadır. O, öz yaradıcılığı ilə ədəbiyyatda yeni yol açmış və inqilabi satira poeziya məktəbinin banisi və bayraqdarı kimi tanınmışdır. Şairin orijinal poeziyası onun fitri istedadının məhsulu olmaqla yanaşı, güclü yaradıcılıq ənənələrinə söykənmişdir. Bu

¹ Sabir M.Ə. Hophopnamə. 2 cildə, I c., Bakı, 2004, s.152

qaynaqlardan biri klassik şərq poeziyasının yaradıcılıq ənənələridir. Araşdırmalar göstərir ki, Sabirin klassik poeziya ilə tanışlığı və ünsiyyəti onun uşaqlıq illərindən, S.Ə.Şirvaninin sinfində oxuduğu dövrdən başlamışdır. Şairin klassik poeziya ilə fəal yaradıcılıq münasibətləri haqqında hələ onun sağlığında müasirlərinin ayrı-ayrı məqalə və qeydlərində məlumatlar verilmişdir. Həmin məlumatlar sonralar xatirə və məqalələrdə davam və inkişaf etdirilmişdir. Bu işdə C.Xəndan, Ə.Şərif, Ə.Mirəhmədov, K.Mirbağirov, M.Quluzadə, Mir Cəlal, Ə.Cəfər, T.Hacıyev, M.Məmmədov, A.Zamanov, T.Novruzov, N.Paşayeva, A.Bayramoğlu və başqalarının rolu təqdir edilməlidir.

M.Ə.Sabirin klassik irsdən bəhrələnmə üsulları rəngarəngdir. O, klassik poeziyada lirik qəhrəmanın öz aşığı yolunda çəkdiyi iztirabları və bundan irəli gələn şikayətləri satirik planda oxucuya təqdim edir. Beləliklə, M.Ə.Sabir lirik qəhrəmanın da, onun valideyininin də, məşuqunun da təbiətini dəyişir. Oxucu tamamilə yeni bir qəhrəman, yeni bir ictimai-əxlaqi mühit, yeni bir məşuqla üz-üzə qalır. O qəhrəmanlarla ki, gündəlik həyatda rastlaşır, onlarla “həmsöhbət olur”. Nəticədə o, klassik irsdə olan müasirlik və novatorluq keyfiyyətlərini yeni biçimdə oxucuya təqdim edə bilmişdir. Şairin klassik irsə hörmət, ehtiram və yaradıcı münasibəti ömrü boyu davam etmişdir. Həm də həmin əlaqələr yüksələn, daim püxtələşən xətlə inkişaf etmişdir.

M.Ə.Sabir dövrün sosial-siyasi, mənəvi-əxlaqi drammatizmini poeziyaya gətirib. Bunun üçün klassik dramaturgiyanın ənənələrindən bəhrələnmişdir. Onun satiralarında rast gəlinən satirik monoloq və dialoqlar, tipin danışıqları, avtoxarakteristikası M.F.Axundzadənin, N.Vəzirovun, Ə.Haqverdiyevin dram əsərlərinin və ya bədii nəsr nümunələrinin qəhrəmanlarının xələfləri kimi üzə çıxırlar.

M.Ə.Sabir klassik irsdən bəhrələnmərkən onları inkar etməmişdir. Əksinə, o, öz sələflərinə, onların ədəbi uğurlarına hörmətlə yanaşmışdır. Bunun nəticəsini şairin öz səsini klassiklərin əsrlərin sınağından çıxan poetik səsine qatıb fikirlərini, ictimai idealını daha qüvvətli bir şəkildə oxucuya çatdırma bilməsində görürük.

Şair klassik ədəbiyyatdakı mədhiyyə və fəxriyyələrdən də yaradıcılıqla bəhrələnmişdir. Ancaq Sabirin mədh etdiyi tarixi şəxsiyyətlər şahlar, sultanlar deyil, azadlıq qəhrəmanlarıdır. Fəxriyyələrin qəhrəmanları da ayrı-ayrı şairlər yox, zalım şahlar, qaniçən adamlardır. Azadlıq mübarizəsinin qələbəsi və ya məğlubiyətinə uyğun olaraq şairin əsərlərinin ahəngi də, qəhrəmanlarının ictimai mövqeyi də dəyişir.

M.Ə.Sabir klassik irsdən bəzən birbaşa bəhrələnmiş, yəni onların hansısa əsərini təzmin, parodiya etmiş, yaxud nəzirə və bənzətmə yazmış, bəzən də ümumi şəkildə tarixi yaddaşın qorunmasına və yeni keyfiyyətdə bərpasına çalışmışdır.

M.Ə.Sabir klassiklərdən bəhrələnməkən onların yaradıcılıqlarının cövhərində olan dramatizmlə milli dramaturgiyanın yaradıcılıq təcrübəsini dövrün dramatizmi ilə məharətlə uzlaşdırıb bilmişdir. Bütün bunlar isə onun poeziyasının həm də dramatik keyfiyyətdə meydana çıxmasını təmin etmişdir.

Dissertasiyanın əsas elmi nəticələri aşağıdakı məqalə və tezislərdə əks olunmuşdur:

1. Atalar sözlərinin Sabirin yaradıcılığındakı rolu / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIV respublika elmi konfransının materialları. Bakı: ADU, 2010, s. 139-141

2. Sabir irsinin tədqiqi tarixi // Filologiya məsələləri. Bakı, AMEA Əlyazmalar İnstitutu, 2010, № 1, s. 214-221

3. "Molla Nəsrəddin" və Sabir / Gənc tədqiqatçıların ümumrespublika elmi konfransının tezisləri. Bakı: Qafqaz Universiteti, 2010, 6-7 may, s.478-480

4. Sabir və "Molla Nəsrəddin" // Filologiya məsələləri. Bakı: AMEA Əlyazmalar İnstitutu, 2010, № 5, s. 312-317

5. Sabir və Füzuli. Pedaqoji universitet xəbərləri // Humanitar elmlər bölməsi, Bakı: ADPU, 2011, № 1, s.200-205

6. Sabir yaradıcılığında folklor // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV Respublika Elmi Konfransının materialları. II hissə, Bakı, Bakı Universiteti Nəş., 2010, s.87-88

7. Sabir və M.F.Axundov // Pedaqoji universitet xəbərləri. Humanitar elmlər bölməsi, Bakı: ADPU, 2011, № 3, s. 216-221

8. Влияние турецкого поэта Абдуллы Джовдета на творчество Мирза Алекпера Сабир // Язык, культура, этикет в современном полиэтническом пространстве. Материалы международной конференции. Нальчик: 2011 г., 8-9 ноября, с. 285-289

9. Türk şairi Rəcəzadə Mahmud Əkrəmin Sabir yaradıcılığındakı mövqeyi // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı: BDU, 2011, 4 (80), s. 167-170

10. Проблема классического наследия и Сабира // Хабаршы Вестник. Вестник КазНУ, Серия Востоковедения, 2011, № 3, (56), s. 66-70

11. M.Ə.Sabir və İran klassiki Müslihiddin Sədiyi Şirazi // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı: BDU, 2012, 2(82), s.121-124

12. Поэзия М. Сабира и Н. Камала: Общее и индивидуальное // Материалы Международной научно-практической конференции. Пятигорск, 2012, 25-26 октября, с. 79-82

13. Сабир и первые классики XIX века // Серия «Филология. Социальные коммуникации». Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, Симферополь, 2012, том 25 (64). № 2, ч. 2, с. 174-178

14. Sabir və İran klassiki Firdovsi // Pedaqoji Universitet xəbərləri, Bakı: ADPU, 2013, № 1, s. 294-298

15. Mirzə Ələkbər Sabir və İran klassiki Hafiz Şirazi // II international scientific conference of Young Resaarchers (Gənc tədqiqatçıların II beynəlxalq elmi konfransı Materiallar). Bakı: Qafqaz Universiteti, 2014, 18-19 aprel, s. 309

M.A.Sabir and classical heritage

SUMMARY

One of the scientific-theoretical problems always maintaining its actuality in literary criticism is the connection of any literary personality with the classic heritage, study of using form and methods. Study of creativity of Mirza Alakbar Sabir, well-known poet, founder and bearer of revolutionary school of satire and poetry in the history of national literature in connection with classic literature is actual from this point of view. So is the, aesthetic-idea perfection of his poetry come from richness of the form and image, depth of the subject and content and the ability to use of the classic literary heritage masterly, in innovative way. Introduction substantiates choice and urgency of the theme, determines aims and purposes, methods of investigation, and specifies theoretical and practical significance of the thesis. Solution of the problem is carried out in three chapters.

The first chapter entitled: “M.A. Sabir’s creativity in scientific-theoretical thought and problems of classic heritage researches” deals with the history of Sabir’s creative activity and classic heritage problems. His contemporaries – A.Sahhat, S.M.Ganizada etc. expressed their idea and thoughts on his familiarity with classic Eastern and Western literature, separate examples of literature and literary personalities while poet was alive is mentioned here. Poet’s contemporaries and researchers in later years had common idea that, in spite of acquaintance of Sabir with S.Shirazi, N.Ganjavi, H.Shirazi, M.Fuzuli etc. whose creativity he used S.A.Shirvani had more great role. A.Sharif, J.Khandan, A.Mirahmadov, A.Jafar, Mir.Jalal, K.Mirbaghirov, M.Guluzada, A.Zamanov, T.Hajiyev, M.Mammadov, T.Novruzov, N.Pashayeva etc. expressed valuable scientific ideas about Sabir’s creative use of classic literary heritage and creative poetic wealth full of new aesthetic quality, subject and content. All these ideas and considerations were analyzed and evaluated in the first chapter of the dissertation.

The second chapter is titled: “The written sources of revolutionary satiric poetry” forms and methods of creative use of literary heritage of Sabir’s predecessors A.Khagani, N.Ganjavi, S.Shirazi, A.Firdovsi,

I.Nasimi, M.Fuzuli, A.Jannaati, A.Bakikhanov, M.F.Akhundzada, S.A.Shirvani, Kh.Natavan and others are discussed in the second chapter.

Nature change of lyrical hero put forward the subject and idea unlike classic works, revealing the inside of speech manner of lyrical hero exposing itself by monologue and dialogue of satirical type, revitalization of dramatism of the period attracted attention to creative achievements of that time.

The third chapter is entitled: “Comprehension of classical heritage in socio-political context and its poetic expression” reflection of the socio-cultural processes of the period, exposure of social deformity and other problems considering panegyric and proud or didactic satirical subject was indicated in the third chapter of the study.

Scientific-theoretical findings of the research were generalized in eight items of the dissertation conclusion.

М.А.Сабир и классическое наследие

РЕЗЮМЕ

Одной из научно-теоретических проблем, постоянно сохраняющих свою актуальность в литературоведении, является исследование связей какого-либо деятеля литературы с классическим наследием, форм и методов его использования. С этой точки зрения актуальна связь творчества видного поэта, основоположника революционной сатирической школы поэзии в истории национальной литературы. Отсюда и идейно-эстетическое совершенство, богатство формы и образа, глубина сюжета и содержания его поэзии, исходящие из умения по-новаторски, мастерски использовать плоды классического литературного наследия. Наряду с этими вопросами, во введении к диссертации разъясняются ее цели и задачи, предмет и научная новизна. Решение проблемы проводится в трех главах.

В первой главе под названием “М.А.Сабир в научно-теоретической мысли и вопросы исследования классического наследия” рассматривается история исследования вопроса Сабир и классического наследия. Указывается, что еще при жизни поэта его современники А. Саххат, С.М. Ганизаде сообщали о его знакомстве с классической Восточной и Западной литературой, ее отдельными образцами и деятелями литературы. Современники поэта, а также его исследователи в последующие годы придерживаются единого мнения, что несмотря на знакомство Сабир с классическими мастерами С.Ширази, Н.Гянджеви, Х.Ширази, М.Фюзули и др. и использование их творчества, все-таки наибольшая роль принадлежала С.А.Ширвани. На протяжении всего творчества Сабир А.Шериф, Дж. Хандан, А.Мирахмедов, А. Джафар, Мир-Джалал, К.Мирбагиров, М.Гулузаде, А.Заманов, Т.Гаджиев, М.Мамедов, Т.Новрузов, Н. Пашаева и др. высказывали ценные научные мысли по поводу создания предметного и содержательного поэтического богатства нового идейно-эстетического качества, творчески используя его классическое литературное наследие. В первой главе диссертации были проанализированы, оценены все эти мысли и соображения.

Во второй главе, которая называется “Письменные источники революционной сатирической поэзии”, говорится о формах и методах творческого использования литературного наследия предшественников Сабира А. Хагани, Н. Гянджеви, Ш. Ширази, А. Фирдовси, И. Насими, М. Фюзули, А. Джаннаети, А. Бакиханова, М.Ф.Ахундзаде, С.А. Ширвани, Х. Натаван и других. В это время внимание было привлечено к изменению природы лирических героев, постановке содержания и идеи, отличной от классического произведения, раскрытию натуры сатирического типа, манеры разговора лирических героев, раскрытию себя посредством монологов и диалогов сатирического типа, оживлению драматизма среды и творческим успехам.

В третьей главе, называющейся “Познание и поэтическое выражение классического наследия в общественно-политическом контексте” исследованию, в противовес социально-духовным процессам периода, было привлечено внимание к вопросам раскрытия общественных уродств путем отражения хвалебного стихотворения и од или их дидактически сатирического содержания.

Научно-теоретические выводы, которые были сделаны в исследовании, были обобщены в восьми пунктах раздела заключения.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ имени НИЗАМИ**

На правах рукописи

УЛДУЗ ФАРХАД кызы ГАХРАМАНОВА

М.А.САБИР И КЛАССИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ

5716.01 – Азербайджанская литература

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени доктора
философии по филологии

Б А К У – 2015

